

שנת 1488

ירושלים, מס' 271

הקראים, כאשר ידעתם, לא יאמינו בדברי רז"ל,¹ אכן הם בקיאים בכל העשרים וארבעה,² והם מקדשים על פי הראיה.³ ופעמים שהקראים אשר במצרים יעשו ראש השנה ויום הכפורים זולתי היום אשר יעשוהו הקראים שבירושלם, כי יש פה שני בעלי בתים קראים יושבים היום בירושלם, ואומרים שאין בזה רוע. הם שולחים בירושלם בכל שנה לראות האביב, וכפי אשר יראה שם שתהיה השנה צריכה עבור, ככה יעברוה.⁴ ואם יעברו השנה הקראים שבמצרים, על דרך משל, והקראים שבקוסטנטינופול לא יעברוה, אין בזה אשם, הואיל וכל אחד עושה מה שנראה בעיניו טוב. הם מתענים בעשרה באב ובשבעה בו, וחג השבועות לעולם קובעים ביום ראשון כידוע, ותולין הלולב עם כל מיניו באמצע בית הכנסת שלהם וכל אחד מסתכל בו, ורב להם בזה. אינן מבערים אש בכל מושבותיהם ביום השבת; בין ביום בין בלילה לא ימצא אש בבתיהם. כל חמשה דיני שחיטה יש להם כמונו ואף על פי שאין זה כתוב בתורה, וכן איסור השחיטה בסכין פגום. ונהירים מיינן של גויים יותר מישראל. ובכל הגלילות שעברתי חוץ מאיטליאה, נזהרים מאד מיינן של גויים.⁵ וכבר נסתפקו בארצות האלה על דבש ענבים, שעושים הישמעאלים, שמשעת הדריכה אין דורכים אותם כדרך שדורכין לעשות מהן יין, והדבש טוב מאד. ונשאלתי על זה בעזה ובירושלם, ונתבקשתי להמנות בהיתר זה, ויש בו כמה צדדים להתר. ומפני שראיתי החכמים אשר היו לפני שלא מלאם לבם להתיר, לא רציתי לפרוץ גדר.⁶ ואין לך רשע ופריץ בגלילות אלו שישתה מן היין שנגע בו ישמעאל, ואין צריך לומר ערל עובד עבודה זרה.

ושומרים הקראים כל מיני טומאה וטהרה. וכי ימות להם מת, יוצאים כולם מן הבית לפני מותו, ומשכירים מעניי הרבנים שישאו מתיחה ויקברו אותם, כי הם לא יגעו בהם בשום פנים. וטמאי מתים ובעלי קריין ונדות ויולדות שבהם, רוחצים במים בלבד, ואינם מצריכים טבילה במקוה.

מקור: איגרת ר' עובדיה מברטנורה לאביו, עמ' 71-72. וראה גם: יערי, איגרות, עמ' 120.

ספרות: קוק, עיונים ומחקרים, ב, עמ' 59.

- 1 בקטע שלהלן, מתאר את עובדיה מברטנורה את מנהגי הקראים על סמך פגישותיו עמם במזרח, בעיקר במצרים, אך גם בירושלים שהיו בה, לדבריו, שני בעלי בתים קראים בלבד, מידע מפתיע ויחידאי. הקטע משולב באיגרת אגב תיאור קאהיר ויהודיה, אך האיגרת נכתבה בירושלים וידיעותיו של המחבר על קראי ירושלים שולבו בתמונת הקראים באיגרתו בכללותה.
- 2 כלומר, הם בקיאים בכל עשרים וארבעת ספרי התנ"ך.
- 3 כלומר, הם מקדשים את החודש על פי עדים שראו את הלבנה בחידושה, זאת לעומת הרבניים, המקדשים את החודש, מאז ימיו של הלל השלישי, במאה הרביעית, על פי כללי הלוח. על ההלכה הקראית, ובכלל זאת על כללי הלוח הקראי, ראה: ח' בן-שמאי, הערך "קראים", האנציקלופדיה העברית, כרך ל, עמ' 44-46.
- 4 ראיית האביב, שעל פיה נקבע עיבור השנה בלוח הקראי, משמעה ראיית ראשית הבשלת השעורה. אנשי ירושלים שולחים אפוא למקום כלשהו, מן הסתם לשדות גידול השעורה בסביבות עזה, על מנת ללמוד באם יש לעבר את השנה אם לאו.
- 5 כלומר, שבאיטליה אינן נזהרים מ"סתם יינם", יין שנעשה בידי גוי או שגוי נגע בו. ה"ארצות האלה", להלן, הם מחוזות המזרח שבהם עבר במסעו, ואשר הקהילות החשובות שראה בהם היו אלכסנדריה, קאהיר וירושלים.
- 6 על דבש הענבים "דבס" ודרכי ייצורו ראה: קוק, עמ' 59; ש' אביצור, חיי יום יום בארץ-ישראל במאה הי"ט, תל-אביב תשל"ג, עמ' 202. על שאלה זו נחלקו חכמי ארץ-ישראל במאה הי"ד, ובסופו של דבר אסרו. דומה, כי לכך התכוון ר' עובדיה בדבריו על הפולמוס. והשווה להלן, הערך: "צפת", מס' 21.

שנת 1488

ירושלים, מס' 272

ישבנו בעזה ארבעה ימים, ושם היה רב אשכנזי נקרא ר' משה מפראגה,¹ אשר ברח מירושלם והביאני אל ביתו בעל כרחי, והייתי עמו כל הימים אשר ישבתי בעזה.

מקור: איגרת ר' עובדיה מברטנורה לאביו, עמ' 79; וראה גם: יערי, איגרות, עמ' 125.

ספרות: ש' אסף, "שריד מקובץ חשוב של שו"ת", קרית ספר, יא (תרצ"ד-תרצ"ה), עמ' 397-398; הני"ל, מקורות ומחקרים, עמ' 192, הערה 13; איש-שלום, בצילן של מלכויות, עמ' 334; דוד, ה"זקנים", עמ' 225.

1 בכ"י לונדון, הספרייה הבריטית, Or. 1074 ("כ"י אלמנצי") הגירסה היא "ר' שלמה מפראגה". אסף זיהה את ר' משה מפראגה עם ר' משה פראג, הנזכר בין חכמי ירושלים שברחו מן העיר בזמן מאורעות ה"זקנים" (וראה לעיל, מס' 259 והערה 6 שם). הקטע במלואו ראה להלן, הערך "עזה", מס' 13.

שנת 1488

ירושלים, מס' 273

ומבית-לחם לירושלם כשלשה מילין --- ומרחוק מירושלם כשלשת רבעי מיל, במקום שיש שם כעין מעלות ומתחילים לרדת, משם נגלתה אלינו העיר המהללה, קרית משושנו, ושם קרענו את בגדינו כחובה. וכאשר עברנו עוד מעט, נגלה אלינו בית קדשנו ותפארתנו ההרוס, וקרענו קריעה שנייה על המקדש.

ובאנו עד שערי ירושלים, ונכנסנו בה בשלשה עשר לחודש ניסן רמ"ח בצהריים,¹ בעצם היום ההוא עומדות היו רגלינו בשעריך ירושלים. ושם בא לקראתי אשכנזי אחד אשר נתגדל באיטאליאה, שמו ר' יעקב די קולומבאנו,² והביאני אל ביתו, ונתאכסנתי עמו כל ימי הפסח.

וירושלם רובה חרבה ושוממה, ואין צריך לומר שאין לה חומה סביב. והעם אשר בה, כפי מה שספרו, הם כארבעת אלפים בעלי בתים. ומן היהודים לא נשארו בה היום שבעים בעלי בתים מדלת העם³ אשר אין להם מחיה, וכמעט לא נשאר בה איש שלא יחסר לחמו. ואיש אשר יהיה או ימצא לו לחם לשנה אחת, הוא יקרא עשיר במקום הזה לעת כזאת. ואלמנות רבות, זקנות וגלמודות, אשכנזיות, ספרדיות ומשאר לשונות⁴ רבות בתוכה, שבע נשים כנגד איש אחד. ועתה הארץ שלוה ושקטה, כי ניחמו הזקנים על הרעה אשר עשו,⁵ כי ראו כי אזלת יד, וגם הם נשארו דלים ומדולדלים יותר מאשר היו בתחלה, והם מקרבים עתה כל הבא לשבת בארץ, ומכבדים ומנשאים אותם ומרבים להתנצל על כל הרעה אשר עשו באמרם, כי הם לא יבקשו רעה אלא למי שירצה להשתרר עליהם. ועד היום הזה לא אוכל לומר, אלא שעשו עמדי רק טוב, ושכלום ובמישור הלכו אתי, וברוך ה' יום יום.⁶

ואמנם מן הישמעאלים אין גלות⁷ ליהודים כלל במקום הזה. והלכתי כל הארץ לארכה ולרחבה, ואין פוצה פה ומצפצף, והם מרחמים מאד על איש נכרי,⁸ וביותר למי שאינו יודע הלשון, וכי יראו הרבה יהודים יחד, לא יקנאו בהם כלל, ולפי דעתי, אם היה בארץ הזאת איש נבון וחכם בהנהגת המדינות, היה שר ושופט גם ליהודים וגם לישמעאלים, כי אין בכל היהודים אשר במחוזות אלו חכם חרשים ונבון דבר להיות דעתו מעורבת עם הבריות, כי כולם אנשים מדבריים, שונאים את הבריות, ואין עיניהם ולבם כי אם אל בצעם.

נעשיתי קובר מתים בירושלם, כי לא ימצא בה נושאים מתים והולכי אחרי המטה. וכבר היה מעשה באשה שמתה, ובחצי הדרך הוצרכנו לקרוא לנשים שתבאנה ותשאנה, כי לא היה עמנו איש, ולולי נשים רבות הצובאות ללכת אחרי המטה, וקצת מן בעלי תשובה אשר מזרע אנוסים המה,⁹ היה המת מוטל, שאין לו קוברים, כי אנשי הארץ עצמה לא יחמלו ולא ירחמו.

ורעה חולה ראיתי בארץ הזאת, ורבה היא, אשר כשיחלה איש נכרי, כל אוהביו ושכניו ויודעיו ייראו מגשת אליו ומלהכנס בביתו, כי יראו מפני הזקנים, פן יעלילו עליהם שגנבו או שמו בכליהם. כי הזקנים עיניהם פקוחות ויחלו כמטר,¹⁰ שימותו הגרים הבאים בארץ למען יירשום, כי אומרים, שהם גזברים על ההקדש, וממון הנכרים שאין להם יורשים נכסיהם להקדש. ורב האנשים והנשים הדרים בירושלם גרים הם הבאים מארץ רחוקה, ואין להם יורשים בארץ. וגם כי לפי משפטי המדינה נכסיהם למלך, הם חולקים עם הישמעאלים שרי הארץ ועושים כרצונם. וכאשר ידעו באיש שהלך לבקר את רעהו לפני מותו, יעלילו עליו כי לקח מממונו או הטמין או קבל פקדונות מידו למען הציל אותו מידם, ויביאוהו לפני השופטים ויכוחו במקלות ובשוטים, עד אשר יתן על פיהם או עד שתצא נפשו. ובכל יום ויום נופלים ירושות, אם מעט ואם הרבה, להקדש ירושלם מזקנים וזקנות המתים פה¹¹ ולוקחים הכל הזקנים ואומרים, שפורעים מהם החובות שעשו בשביל בנין בית הכנסת זה כמה שנים¹² ותמיד החובות קיימים, כי עדיין אומרים שיש להם חוב יותר מאלף פרחים¹³ זהב בגלל הדבר זה. ובית הכנסת של ירושלם היום אין בה ספרי תורה כי אם מעט מזער, תחת אשר היו בה, לפי הנשמע, יותר משלש מאות ספרי תורה¹⁴ ואין צריך לומר שאין בה לא מעילים של זהב¹⁵ ולא כלי כסף גם אחד,¹⁶ כי מכרום הזקנים ועשו במעות כרצונם¹⁷ ובית הכנסת של ירושלם הוא בנוי על גבי עמודים וארוך וצר ואפל, אין נוגה לו כי אם מן הפתח, ובתוכו בור של מים. ובחצר בית הכנסת, קרוב מאד, יש במה ומוסקיטה¹⁸ לישמעאלים, כי היה בתחלה הבית ההוא של יהודי אחד, ומפני קטטה ומחלוקת שהיה לו עם היהודים נעשה ישמעאל. ובראות אמו כי בנה המיר דתו על כל הכעסים שהכעיסוהו היהודים, עמדה והקדישה את ביתה אשר בחצר בית הכנסת לבית תרפות¹⁹ של ישמעאלים ולעשות בו מוסקיטה להנקם מן היהודים. והוא אשר גרם את כל הרעה אשר באה להחריב את בית הכנסת ולאבד ממנו של יושבי ירושלם. וכמעט אבד זכר ישראל מלשבת בירושלם לולי רחמי ה', אשר נתן אותם לרחמים אז בעיני המלך, ונגד רצון כל שריו ועבדיו וכל עם ארצו צוה לבנות את הבית כבתחילה ולרומם האחרון מן הראשון²⁰ והחצר אשר בו בית הכנסת גדול מאוד, ובתוכו בתים רבים, וכולם הקדש

מאשכנזים, ואשכנזיות אלמנות יגורו בו. וחצרות רבות היו בירושלם ברחוב היהודים, כולם של הקדש, וכולם מכרו הזקנים, לא נשאר בהם אחד, רק הקדש האשכנזים²¹ לא יוכלו למכור, כי חק לאשכנזים וחלקם הוא, ואין לעניים אחרים חלק בו.

רחוב היהודים ושכונתם היא גדולה מאד, והם יושבים בציון²² ובתים רבים היו להם, וכולם נהרסות ונשמות והיו תל עולם ולא תבנינה, כי מדתי הארץ ומשפטיה שלא יוכל היהודי לבנות את ביתו ואת חצרו, אף אם יפלו, שלא ברשות, ופעמים שהרשות צריך הוצאה מרובה יותר משבח של בנין הבית. וכל בתי הבית מכפות של אבנים, לא מתקרה ומעזיבה²³

נמצא דבר טוב לה' אלקי ישראל בירושלם: התפלה אשר יתפללו בכל יום בסדור נפלא, לא ראיתי כמהו. בכל יום תמיד, ואפילו בשבת, משכימים קודם עלות השחר שעה או שתיים, ואומרים שירות ותושבחות עד שיאור היום ואומרים קדיש. ואחר כך מתחילין שני החזנים הקבועים ואומרים ברכת התורה ופרשת תמיד וכל הזמירות בנועם ובתחנונים. וגומרים קריית שמע עם הנץ החמה כוונתיקין. ובכל יום ובכל תפלה שיש בה נשיאות כפים, הכהנים נושאים את כפיהם, בין בחול בין בשבת. ובשחרית ובמנחה, אחר התפלה, אומרים תחנון, ומזכירים שלש עשרה מדות בתחנונים גדולים, ואין עושין הפרש בין שני וחמשי לשאר ימות השבוע, אלא בהוצאת ספר תורה בלבד. ואין היום בירושלם גילוי עריות וצחוק²⁴ ושבעת שקר. ובעבירות שבין אדם למקום הם נוהרים ביותר. ואפילו הזקנים הרשעים החטאים, אשר עשו והדחיו את כל הרעה, הם זריזים בתפלה ובשאר מצות שבין אדם למקום. ורואה אני טבע כל הדרים בארץ ישמעאל²⁵ מן העבר מזה²⁶ להיות יראים את ה' יותר מאנשי המחוז ההוא²⁷ לא ימצא פה לא יהודי ולא ישמעאל אשר לבבו פונה מעם ה' לצד מינות או לאמונה רעה, ואין גם אחד בכל המקומות האלה אשר יתעסק בפילוסופיא ויטה אחר דעות אריסטו וחבריו, שם רשעים ירקב. ובמצרים בא אחד מארץ המערב והתחיל להיות שרש פורה ראש ולדבר בפילוסופיא ודחפו הנגיד בשתי ידיים. והדעות אשר הזכיר הרמב"ם בספר מורה נבוכים, מכת המעתזילה והאשעריאה, הם דעות חכמי הישמעאלים עד היום. ולא ימצא איש בין הישמעאלים שיקלל אלהיו או שיטיח דברים כלפי מעלה, כאשר ימצא בין הנוצרים. ולולי כי יראת ה' לנגד פניהם, לא היה מן האפשר לגור ביניהם מצד מיעוט ההנהגה המדינית ורוע הסדור ובלתי היות נגד פניהם מורא של מלכות כלל. גם אין להם משפטים ישרים, ומטים הדברים לאשר יחפצו. וכבר היה מעשה פה בירושלם בישמעאל שקם על אמו ושחט אותה כשחוט כבש בכעסו, וכאשר הביאוהו לפני השופטים אמר, כי מפני שכרתו עשה זאת. ואמרו ודנו השופטים מיד, כי חטא של זה תלוי ביהודים ובנצרים וישובי הארץ, כי הם לבדם העושים יין, ונענשו היהודים ששה פרחים זהב והנצרים שנים עשר, והישמעאל יצא לחפשי חנם, וכאלה רבות עמם דברים שלא ניתנו לכתב. ועדים פסולים נמצאים בירושלם מכל מקומות הגוים, כי במשפטים אין חוקרים ולא דורשים העדים, ואין צריך לומר שאין משביעים אותם, אלא תיכף פוסקים הדין על פיהם, ואם היו משפטים כאלה בארצות הערלים²⁸, איש את רעהו חיים בלעו.

ירושלם, עם כל חרבותיה והריסותיה, יש בה ארבעה שווקים ארוכים ויפים מאד, לא ראיתי כמותם, והם בסוף ציון²⁹ וכולם מכוסים עשויים כפות כפות, וחלונות חלונות יש בכפות ההן, שממש האורה יוצאה. וחנויות פתוחות לכאן ולכאן, ששם כל מיני סחורה וחלוקים כל אחד בפני עצמו; שוק הסוחרים, ושוק שמוכרים שם בשמים, ושוק של ירקות, ושוק שמוכרים שם כל מיני תבשיל ולחם. ובבואי לירושלם היה הרעב כבד עדיין, והיה אדם בינוני אוכל בכל סעודה דרהם³⁰ אחד של לחם, הוא אחד בולוניינו³¹ כסף ישן שלנו, ולא שבע. והיו אומרים, כי הקל הרעב כפי מה שהיה בתחלה בשנה ההיא. ורבים מבני ישראל מתו ברעב, כי יום או יומיים לפני מותם שאלו לחם ופורש אין להם, וממחרת היו נמצאים מתים בבתיהם. ורבים אכלו את עשב השדה, והיו הולכים כאילים למצוא מרעה. ונשאר פה היום רב אשכנזי לבדו אשר נתגדל בירושלם, ובענוה וביראת חטא לא ראיתי כמוהו, והוא אורג כל היום וכל הלילה בעת פנותו מן הלמוד. וששה חדשים עמד שלא טעם טעם לחם אלא משבת לשבת, ומאכלו היה ראשי לפתות ופסולת של חרובין לאחר שהוציאו מהם הדבש, כי חרובין הרבה יש בארץ הזאת ועושין מהם דבש. ושלושה מיני דבש נמכרים פה: דבש דבורים ודבש ענבים ודבש חרובין. אך דבש תמרים לא מצאתי פה, ולא ראיתי גם לא תמרים עצמם. ואף יריחו, עיר התמרים, הגיד לי איש נאמן שהיה בה, כי אינה רחוקה מירושלם כי אם מהלך חצי יום, כי אין בכל יריחו כי אם שלושה אילני תמרים רעים, ואינם עושים פירות. עתה, אחרי קציר חטים, כלה הרעב ובה שבע לעולם, תודה לאל, וראיתי פה בירושלם כמה מיני פירות שאינם מצואים! במחוז ההוא. יש מין אילן שהעלן שלו ארוכים וגדולים יותר מקומת אדם, ואינו עושה פרי אלא פעם אחת ומתיבש, ומשרשיו יפרח אחר כמוהו, שעושה פרי בשנה האחרת, וכן לעולם³² הענבים גדולים פה יותר מאד מן הענבים של המחוז ההוא; אכן, בשאר מיני פירות לא ראיתי בהם הפרש כלל. ולא ימצאו פה גאגדניות, הם ציראסי³³, לא מן המתוקים ולא מן החמוצים ולא החמישיות ולא עזררין, הן סורבי³⁴, לא לוזים ולא ערמונים. והמזונות בירושלם בזול גדול: הבשר והיין והשמן – שמן זית ושמן שומשמן, והוא טוב בתבשיל משמן זית, אכן כי שמן זית מעולה ממנו. והארץ עדיין טובה ורחבה ושמנה, אלא שאין שום ריוח מצוי בה, ולא יקוה אדם ולא ייחל להרויח בשום חכמה ובשום מלאכה אם לא יהיה רצען או אורג או צורף, אלו ירויחו מזונותיהם ובדוחק, או מי שקונה איזו סחורה בעיר והולך ומוכר בכפרים. ובעיר הזאת תמיד מכל לשונות הגויים, מארם ומבבל ומארצות הפרישטי יואני³⁵,

ישמעאלים ונצרים. ובאים פה להשתטח הישמעאלים לבית המקדש, כי אימה יתירה וכבוד גדול נוהגים בו, ומארץ רחוקה מאד באים להשתחוות שם, והנצרים באים לבית תרפותם³⁶

ודרשתי בענין נהר סמבטיון, ואשר תשמעו אתם שם, הוא אשר שמעתי אני פה בשוה, אין לי דבר ברור, כי אם שומע מפי שומע. אכן, מה שנתברר לי וידעתי מאין ספק, כי באחד מגבולות ממלכת הפרשיטי יואני, ארץ הרים וגבעות, וההרים גבוניים מאוד, ואומרים שהם דרך עשרת ימים לאורך, שם בודאי חונים בני ישראל ---

בבית המקדש לא יוכל שום יהודי להכנס. ואם כי פעמים רבות רצו הישמעאלים להכניס שם יהודים חרשי עץ וצורפים לעשות שם בחרושת עץ ובכל מלאכה, מנמעים היהודים להכנס שם מפני הטומאה³⁷ ולא יכולתי לעמוד על בריו של דבר אם נכנסים הישמעאלים לפני ולפנים, אם אין ---

ועמק יהושפט הוא עמק קטן מאד בין הר הבית להר הזיתים, ושם קברות היהודים עתה. הקברים הישנים הם תחת הר הבית בשפוע אצל העמק, והקברים החדשים הם תחת הר הזיתים אצל העמק, והגיא ביניהם. וסמוך להם, תחת הר הזיתים, המערה של קבר זכריה הנביא, ושם מתפללים בימי הצומות, והולכים לומר קינות בכל תשעה באב ---

יש בכל הגלילות האלה מוכסים בדרך, יושבים בהרים ובגבעות, ואמרים כי הם שומרים הדרכים, ונקראים בערבי כפארי,³⁸ ולוקחים מכס מהיהודים כרצונם, ואין מוחה בידם. וממצרים ועד הנה יש עשרים כפארי, ופרעתי אני מחלקי לכפארי ההם כולם כמו דוקאטו אחד. והיהודי הבא דרך מצרים לירושלם לא יצטרך לפרוע בירושלם בבואו אל העיר אלא כמו עשרה בולונייני כסף. אכן, הבא דרך יפו פורע אחד דוקאטו זהב. היהודים היושבים בירושלם חייבים ליתן בכל שנה ושנה מס קצוב למלך, שנים ושמונים בולונייני כסף ישן לגולגולת, כל אחד ואחד משיצמח זקנו, בין עני בין עשיר. ופורעים לנאיפו,³⁹ הוא השר של ירושלם, למען יוכלו לעשות יין, כי תועבה היא לישמעאלים להניח לשום אדם לעשות יין, ופורעים בגלל הדבר הזה חמשים דוקאטי זהב, זהו המס הקצוב ליושבי ירושלם שנה שנה. האמנם הזקנים הפרנסים השחיתו התעיבו עליה, ובכל שבת ושבת אומרים, שבאו עליהם הפסדות וחסרונות מזה ומזה,⁴⁰ ומכבידים על אשר יראה בעיניהם כאשר יחפצו, ואשר לא יתן על פיהם מכים אותו על ידי גוים עד שיאמר רוצה אני. ועד הנה עזרני ה' ולא שאלו ממני פרוטה, ולא ידעתי מה יהיה באחריתי.

חמשה אמונות חלוקות של נצרים יושבים היום בירושלם, והם: הרומיים והיוונים והיקופיני והעמלקיים והחביסי,⁴¹ הם אותם של פרישטי יואני, וכל אחד ואחד מהם פוסל אמונתו של חבירו, כדרך השומרונים והקראים עם הרבנים. ולכל כת וכת יש חדר בפני עצמו בתוך הסיפולקרו,⁴² כי היא במה גדולה, ומגדל בתוכו כעין נפאילי,⁴³ אך אין בו פעמון, ושני אנשים מכל כת וכת יושבים שם תמיד, לא יסורו ממנו. ובציון, סמוך לקבורת המלכים, יש במה גדולה לכומרים די פראנציסקו,⁴⁴ ובשכבר הימים קברות המלכים גם כן היו תחת ידם, ובא פה בירושלם אשכנזי עשיר ובקש לקנותם מאת המלך, ונתקוטט עם הכומרים. ומהיום ההוא לקחו אותם מיד הכומרים, והם עתה תחת יד הישמעאלים⁴⁵ ויודע הדבר בוויניציאה, כי היהודים הבאים מאדום גרמו לקחת קברות המלכים מתחת יד האדומים, אז גזרו לבלתי תת יוצא ובא ליהודים בירושלם דרך ארצם. ועכשיו, תודה לאל חי, בטלה הגזרה,⁴⁶ ובכל שנה באים יהודים עם הגאליאי⁴⁷ וויניציאני ועם הפיליגריני⁴⁸ עצמם. ואין מעבר בטוח, קצר וטוב כמוהו. ומי יתן וידעתי זה בהיותי בגלילות ההם, כי לא התמהמהתי בדרך כל הימים אשר ישבתי, כי בארבעים יום יבואו הגאליאי לכל היותר מוויניציאה עד הנה.

אני לקחתי בית פה בירושלם סמוך לבית הכנסת, ועליית משכבי בחומת בית הכנסת היא יושבת. והחצר אשר ביתי בה יש בתוכה חמשה דיורין, כולם נשים, ואין בה איש זולתי סגי נהור אחד, ואשתו משרתת לי באשר אצטרך. ועלי לתת תודה לה' אשר עד כה ברכני ולא חליתי ככל שאר האנשים אשר באו עמי. כי רוב האנשים הבאים מארץ רחוקה לירושלם נופלים על המטה לסבת התחלפות האויר בה והשתנתותו מרגע לרגע, מקור לחום ומחום אל קור. וכל הרוחות שבעולם באות ונושבות בירושלם. ואומרים, כי כל רוח בטרם תלך אל המקום אשר תרצה שמה הרוח ללכת באה להשתחוות לה' בירושלם וברוך יודע האמת --- נחוץ⁴⁹ פה בירושלם עזיר (הקודש) תיבנה (ותכונן) במהרה) ב(מינו) שמונה לחודש אלול רמ"ח לפ(רט) ק(טן)⁵⁰ בנך הקטן עבדיה יר"א.

מקור: איגרת ר' עובדיה מברטנורה לאביו, עמ' 100-81; וראה גם: יערי, איגרות, עמ' 127-133 ו-134-137.

ספרות: מ' הרטום, "למכתבי עובדיה מברטנורא", יבנה, ג (תש"ב), עמ' 112-124; דוד, הזקנים, עמ' 221-243; ריינר, הנהגת הקהילה.

1 25 במארס 1488. ר' עובדיה מברטנורה, חכם איטלקי ופרשן המשנה הנודע, עזב את עירו קאסטילו (Citta di Castello) בראש-חודש כסליו רמ"ו / דצמבר 1485. לארץ-ישראל הגיע דרך היבשה ממצרים, ובדרכו עבר את עזה, חברון ובית-לחם. בירושלים ישב עד יום מותו בשנת 1510, בקירוב. ר' עובדיה שלח שלוש איגרות מארץ-ישראל.

- זו שלפנינו, הראשונה והנרחבת שבהן, נשלחה לאביו בח' באלול רמ"ח / 25 באוגוסט 1488, פחות מחצי שנה לאחר עלייתו. באיגרת זו מתאר ר' עובדיה בפירוט את מסעו ואת המנהגים וחיי-היומיום בקהילות שבהן עבר. התיאור הרחב ביותר יוחד לירושלים, והוא מובא כאן במלואו.
- 2 ראה עליו לעיל, מס' 225 והערה 2 שם.
- 3 לעומת שלוש מאות שהיו בה, לדבריו, לפני מעשי ה"זקנים".
- 4 כלומר, עדות.
- 5 על ה"זקנים" ומעלליהם ראה לעיל, מס' 254 והערה 4 שם.
- 6 השווה דברי ר' יוסף מונטנייא, לעיל, מס' 222 והערה 13 שם.
- 7 כלומר, היהודים אינם סובלים מצרות הגלות, והם כבני הארץ.
- 8 כלומר, יהודי שאינו מקומי.
- 9 וראה גם לעיל, הערך "חברון", מס' 20. שתי ידיעות אלו הן הידיעות הראשונות על אנוסים בארץ-ישראל, וראה דבריו של ר' עובדיה על קהילת האנוסים בקאהיר, איגרתו לאביו, עמ' 71–72.
- 10 על-פי איוב כט: כג, כלומר, מצפים למות הנכרים הגרים.
- 11 הכוונה לתקנת-העזבונו, הנזכרת כאן לראשונה. תקנה זו, שנשארה בתוקפה עד המאה הי"ט, קבעה, כי הקהילה יורשת את רכושו של כל יהודי שנפטר בירושלים ואין לו קרובים בעיר, גם אם יורשיו חיים במקום אחר. הזקנים נהגו, כאמור, על-פי מנהג הקהילה, שהיה מעוגן בחוק הממלוכי. סיכום הנושא ראה: א' ריבלין, "תקנת העזבונו בירושלים ובארץ-ישראל", אזכרה, ה, ירושלים תרצ"ז, עמ' תקנט-רט"ו, ובייחוד עמ' תקסטקסא. על הזיקה שבין התקנה לחוק המדינה ראה: אשתור, היהודים במצרים ובסוריה, ב, עמ' 233–234; ריינר, הנהגת הקהילה, עמ' 41–52 (וראה גם לעיל, מס' 258, ליד ציון הערה 3; להלן, מס' 293, הערה 13).
- 12 הכוונה לבניית בית-הכנסת לאחר חורבנו בשנת 1474 (בעניין זה ראה לעיל, מס' 201 ואילך).
- 13 פלורניס.
- 14 המספר נשמע דמיוני, ודומה, שגם הכותב חש בכך. הכוונה, כנראה, לספרי מקרא ("חומשים") ולספרי-תורה כאחד, וגם אז כמות הספרים היא עצומה. והשווה גם לעיל, הערך "אשקלון", מס' 2 ליד ציון הערה 16. הכמות הגדולה של הספרים שהיתה בירושלים מקורה, כפי שציין הכותב, בתרומות ובירושות של עולים ועולי-רגל אשכנזים. יש מקום להניח, שרבים מן הספרים נוספו לספריית בית-הכנסת גם הודות לתקנת-העזבונו (וראה לעיל, הערה 11).
- 15 מעילים של ספר-תורה מרוקמים בחוטי-זהב.
- 16 הכוונה לרימונים של ספרי-תורה.
- 17 על מכירת כל כלי-הקודש מספרים ה"זקנים" עצמם באיגרת משנת ארייה / 1455 (וראה לעיל, מס' 177). פירוט-מה של הכלים מובא בסיפורו של ר' נתן לר' עובדיה מברטנורה (וראה לעיל, מס' 254).
- 18 מסגד. לפנינו המקור היחיד לסיפור בניית המסגד בידי יהודי מומר.
- 19 הכוונה כאן ל"בית עבודה זרה", משמע, למסגד. מקור הביטוי במשנה עבודה זרה ב: ג.
- 20 הכוונה לנזכר בהערה 12.
- 21 סמיכות המקום לבית-הכנסת מלמדת, כי ההקדש האשכנזי הוא המקום שנקרא בתקופה העות'מאנית בשם "דיר אשכנז", ובידנו ידיעות רצופות עליו עד ימינו. למושג "הקדש" פירושים שונים. כאן הכוונה, כפי הנראה, למקום שנרכש בכספי קרן מיוחדת לעניי האשכנזים בארץ-ישראל, שהיו לה תקנות שגם פרנסי הקהילה לא יכלו לעקוף אותן. על ראשית ההקדש ראה: י' יובל, "תרומות מנירנברג לירושלים", ציון, מו (תשמ"א), עמ' 188–189, וראה לעיל, מס' 99.
- 22 כלומר, החלק הדרומי של הגבעה המערבית, מקומו של הרובע היהודי היום.
- 23 כלומר, כל יחידה מיחידות הבית היתה מקורה בכיפה, ולא בתקרה שטוחה שטוחה.
- 24 כלומר, משחקי קלפים. קטע זה חסר בכ"י אלמנצי.
- 25 כלל ארצות המזרח המוסלמי.
- 26 על-פי הביטוי הלאטיני Ultra mare, "מעבר לים", המתייחס לארץ-ישראל לגבי הנמצא באירופה, ולאירופה – לגבי הנמצא בארץ-ישראל.
- 27 כלומר, איטליה.
- 28 כלומר, בארצות הנוצרים.
- 29 הכוונה לגבול הצפוני של "ציון", מצפון ל"רחוב היהודים ושכונתם", שהזכיר לעיל.
- 30 מטבע ממלוכי שערכו השתנה תכופות במאה ה"ט"ו. ראה: אשתור, היהודים במצרים ובסוריה, ב, עמ' 127–128.
- 31 Bolognino, מטבע איטלקי.
- 32 הכוונה מן-הסתם לשיח הבננה.
- 33 cerasi, "דובדבנים".
- 34 sorbe, "פרי החזרר".

- 35 כלומר, מארצות פריסטר יוהן (הכומר יוחנן). הכוונה לאתיופיה. על אגדות פריסטר יוהן בתרבות האירופית והעברית ראה: E. Ullendorff . C.F. Beckingham, The Hebrew Letters of Prester John, Oxford 1982, pp. 1-28
- 36 הכוונה ל"כנסיית-הקבר" (וראה לעיל, הערה 19).
- 37 השווה: "במי שאנסוהו ליכנס לבי"ה לעשות איזו מלאכה"; מכאן ואילך מתאר ר' עובדיה מקומות קדושים בירושלים. ראה המדור "מקומות קדושים", הערך "ירושלים", מס' 52.
- 38 מערבית: עיפיר, ע'פרא, "שומרים". כאן הכוונה לממונים על גביית מכס הדרכים. על מושג זה ראה: אשתור, היהודים במצרים ובסוריה, ב, עמ' 311, הערה 11.
- 39 "נאיב", כלומר, "נציב", "מושל". על מס היין ראה להלן, מס' 285, הערות 11-12.
- 40 ממש הגולגולת וממס היין.
- 41 כלומר, קאתולים, יוונים אורתודוקסים, יעקוביטים (סורים אורתודוקסים), ארמנים ואתיופים.
- 42 Sepulchre, "כנסיית-הקבר".
- 43 מגדל-פעמונים.
- 44 כלומר, יש מנזר לנזירים הפראנציסקאנים.
- 45 הכוונה לסכסוך בין יהודי ירושלים למנזר הפראנציסקאני בהר-ציון. על השתלשלות המאורעות ראה לעיל, מס' 185 והערה 2 שם. סיפור האשכנזי העשיר נזכר רק כאן; בשאר התעודות העימות הוא בין כלל הקהילה היהודית לבין הנזירים הפראנציסקאנים.
- 46 הכוונה לגזירת-הים. על סדר הגזירות וביטולן ראה לעיל, מס' 144; ושם ספרות.
- 47 galei, "ספינות".
- 48 pellegriini, "עולי-רגל".
- 49 כלומר, ממחר, נחפז. על הרוחות בירושלים השווה גם לדבריו של משולם מוולטרה, לעיל מס' 225, בין ההערות 7 ו-8.
- 50 15 באוגוסט 1488.

שנת 1489

ירושלים, מס' 274

חקרתי לדעת¹ את האותות והמופתים הנראים בהר הבית ובקבורות החסידים. ומה אשיב לך, אחי, ואותותינו לא ראינו², והנרות הדולקות בבית המקדש אשר שמעת דועכו כבו בכל ט' באב, גם הלום שמעתי כזאת מפי השמועה, אך אין אצלי דבר ברור³. ואין צריך לומר, שמעשה הספרדי אשר כתבת שמצא איש זקן בבית המקדש והוא עוטה מעיל, עד סוף כל הסיפור הארוך ההוא, הכל שקר וכזב. והנבונים כמוך, אחי, ראוי שיבחנו הדברים על אמתתם, ואל יטעו בדברי שקר.

קברו של אדוננו שמואל הרמתי הוא עוד היום ביד היהודים --- וכבר היו למקום ההוא כלי כסף ובגדי רקמה וזהב יפים ורבים מאד, אלא שכבר מכרו זקני ירושלים הרעים את כל ההקדשים, נכסים וקרקעות, לא השאירו שריד⁴.

מקור: איגרת ר' עובדיה מברטנורה לאחיו, עמ' 101; וראה גם: יערי, איגרות, עמ' 139. הנוסח מובא כאן על-פי כתב-היד.

- 1 האיגרת נכתבה בכ"ז באלול רמ"ט / 24 באוגוסט 1489, כשנה וחצי לאחר עלייתו של ר' עובדיה מברטנורה לארץ ושנה לאחר איגרתו לאביו. שתי האיגרות נשלחו לאיטליה בידי "אדון הדוגיאנות", ראש שיירת הספינות של עולי-הרגל מוויניציה. האיגרת שלפנינו היא מענה על שלוש איגרות ששלח אחיו של ר' עובדיה באותה הדרך, ושלושתן הגיעו לידי ר' עובדיה בבת אחת בט"ו באלול / 12 באוגוסט, שבועיים לפני כתיבת האיגרת שלפנינו. הקטע המובא כאן כולל תשובות על שאלות האח.
- 2 הידיעות על אותות ומופתים שנראו בתשעה באב במקומות הקדושים, ובעיקר בהר-הבית, נפוצו במאה הטי"ו בקהילות שלאורך חופי הים התיכון. יש לראות בכך פרי התסיסה המשיחית שנתלוותה לעליית העות'מאנים ולשקיעתה של ביזאנטיון. אל סיפורי המופתים נתלוו תכופות גם ידיעות חדשות על עשרת השבטים. ידיעות אלו, שמקורן היה בירושלים, נזכרות בפירוט בשנת 1455 באיגרת שליחות מפרי עטם של פרנסי ירושלים (וראה לעיל, מס' 177).
- 3 את הסיפור על דעיכת הנרות בכיפת-הסלע בתשעה באב מזכיר בפירוט ר' משולם מוולטרה (לעיל, מס' 224; וראה שם גם הערה 4). גירסאות אחרות של מופתים שהתרחשו בליל תשעה באב בהר-הבית ראה איגרת השליחות משנת 1455 (לעיל, מס' 177) ואיגרתו של ר' יוסף דמונטניא (לעיל, מס' 222).
- 4 ההקדשים של קבר שמואל הנביא היו ברשותה של קהילת ירושלים, שנהנתה מהכנסותיהם. פרנסי ירושלים יכלו אפוא למכור את כל ההקדשים ואת כלי-הקודש, כפי שעשו בקהילה גופה. וראה המדור "מקומות קדושים", הערך "רמה", מס' 18 והערה 3 שם.

ירושלים, מס' 275

שנת 1489

אני היום יושב בבית אדנינו הנגיד,¹ כי הפקיד אותי על ביתו פה בירושלם. ואני דורש לקהל פה פעמים בחודש בבית הכנסת בלשון הקודש, כי רובם מבינים בלשון הקודש. והנני אליהם כשיר עוגב יפה קול ומטיב נגן, ומשבחים ומהללים את דרשותי ושומעים ועושים אינם אותם.² ועד כה לא עשו עמי תועה³ אף לא פעלו עולה הזקנים האלה, ומכל ההפסדות והמסים והעלות אשר מכבידים ושואלים מדי שבת בשבתו לא שמו עלי, ולא שאלו ממני מאומה. גם המס הקצוב לגלגלת, אשר אין נקי ממנו, לא רצו שאתן מס מן השנה הראשונה, ועד עתה ככה אני עומד. ה' יודע מה יהיה באחרית. הנה, האדון אדנינו (מורנו) הרב ר' עמנואל חי מקמירנו⁴ שלח אלי מאה דוקאטי וויניציאני ככל אשר שאלתי מאתו, הם השבחים מהפקדון אשר הפקדתי אתו. וכן הבטיחני לעשות בכל שנה ושנה. ואני נותן מהם לאדון הדוגיאות⁵ המביא אותם אלי לחשבון עשרה למאה.⁶ והוסיף (מורנו) הרב ר' עמנואל הנזכר לשלוח מנחה בית ה' חמשה ועשרים דוקאטי וויניציאני, קצתם לשמן המאור וקצתם לעניים. אני שמח בעמלי פה בירושלם, ודבר אין לי עם אדם, ואנו מתקבצים ערב ובקר ללמוד הלכה, ושני תלמידים ספרדים לומדים אתי בקבע, ופה אתנו היום שני רבנים אשכנזים.

ואולי תבנה ותכונן הארץ, כי שלח המלך מכתב וישימה לחק עולם, אשר לא יתן שום יהודי היושב בירושלם כי אם המס המוטל עלינו, יען אשר בתחלה היה חק למלך מאת היהודים ארבע מאות דוקאטי בכל שנה, בין שהיו יושביה מרובים בין שהיו מועטים, והיו כולם נתפשים איש על אחיו ואיש על רעהו, כי כולם היו משועבדים לזה המס. ועתה, כאשר רחם ה' ונתן כזאת בלב המלך שיתן כל אחד מס לגלגלתו, היתה זאת תקנה גדולה, אשר לא נעשתה כמוה בירושלם זה חמשים שנה.⁷ ורבים מאשר נדדו הלכו, שמים את פניהם לשוב לשבת בארץ. אולי יישר בעיני ה' ותשוב ונבנתה העיר על תלה וארמון על משפטו, ובאו האובדים והנדחים מיהודה ואפרים והשתחוו לה' בהר הקדש ובירושלם. ואפסיק בזה עתה להיותי נחפז מאד.

נחוץ פה בירושלם עיר הקדש תבנה ותכונן במהרה בימינו. כ"ז אלול רמ"ט.⁸ אחיך עובדיה יר"א.

מקור: איגרת ר' עובדיה מברטנורה לאחיו, עמ' 104–105; וראה גם: יערי, איגרות, עמ' 141–142.

ספרות: מ' איש-שלום, "לתולדות הדבור העברי", ארשת, א (תש"ד), עמ' שז; אשתור, היהודים במצרים ובסוריה, ב, עמ' 296 ו-448–454; ריינר, הנהלת הקהילה, עמ' 75.

- 1 ר' נתן – או יהונתן – הכהן שולאל. ראה עליו לעיל, מס' 254, הערה 2. על האיגרת וזמנה ראה לעיל, מס' 273, הערה 1.
- 2 כלומר, עוולה.
- 3 לתיאור שיעוריו של ר' עובדיה השווה התיאור שנתן תלמידו האלמוני בשנת 1495 (להלן, מס' 285 והערות 16–17 שם). אין לראות בר' עובדיה "מרבץ תורה" של ירושלים, שכן היה עליו לומר את ה"פסק" (הפרק במשנה תורה לרמב"ם) פעמיים ביום, לפחות, בבית-הכנסת (והשווה דברי ר' אליהו מפירארה, לעיל, מס' 155 והערות 3–4 שם; כן ראה דברי ר' יעקב בירב, להלן, מס' 277 והערות 5–6 שם).
- 4 בנקאי יהודי מפירנצה, שבידיו הפקיד ר' עובדיה את כספו. ראה עליו: מ"ד קאסוטו, היהודים בפירנצה בתקופת הרניסאנס, ירושלים תשכ"ז, עמ' 202–206. מאה הדוקאטים הוויניציאניים הם ריבית שנתית של קרן שהופקדה בבנק של עמנואל מקאמירנו, ודבר זה מלמד על אחת מדרכי-הקיום של העולים לארץ-ישראל. הדעת נותנת, כי לדרך זו נזקקו רק עולים מאיטליה, שיכלו להיעזר בבנקאות המפותחת שם, ובהפלגות-הקבע של ספינות ערי-המסחר האיטלקיות, ובייחוד הוויניציאניות, שהבטיחו העברה מסודרת של הכספים. על הכספים שהגיעו לידי עובדיה מברטנורה בירושלים מוסר גם ר' שמואל דה-מדינה ("רשד"ם") בשמו של רבו ר' יוסף טאיטאצק: "שמעתי מפי מורי הרב הגדול (מורנו) הרב ר' (יוסף) טאיטאצק) זצ"ל, מאיש חסיד שהיה באיטליה והיה מכניס אורחים מפרנסם ומכלכלם. והוא ואחי נתארחו אצלו וראו אותו ולבני ביתו בלבושים שפלים עד מאוד עד שחשבו היות משרת, לא בעל חנות. יצא שמו וטבעו בעולם, ושאלו אליו למה היה מתנהג עצמו בכל כך שפלות עם היותו מופלג בעולם) כפי אותו הזמן, ואמר, שהיו לו ד' או ה' אלפים) שהיו מרויחים תמיד, והיה צריך לשלוח לאחיו הרב ר' עובדיה מפרש המשניות ק' זהובים(ם)"; ראה: שלמה דה-מדינה, בן שמואל, דרוש א, מאנטובה שפ"ד, דף ו ע"א-ע"ב. הסכום בן מאה זהובים, הנזכר גם באיגרתו של ר' עובדיה וגם בדבריו של רשד"ם, מאפשר להניח, כי מדובר באותו סכום ובאותה פעולה של העברת כספים, וכי גם אחיו של ר' עובדיה וגם ר' עמנואל חי מקאמירנו היו קשורים במשלוח הכספים לירושלים.
- 5 "אדון הדוגיאות" הוא רב-החובל של ספינת-משוטים וויניציאנית. התאריך מרמז, כי המדובר בספינת עולי-הרגל שיצאה מוויניציאה למזרח אחת לשנה בתמיכתה של ריפובליקת וויניציאה. בספינה זו הגיעו לארץ-ישראל גם עולי-רגל יהודים. על הספינה ועל העלייה לרגל דרך וויניציאה ראה: M.M. Newett, Canon Pietro Casola's Pilgrimage to Jerusalem, Manchester 1907, Introduction, pp. 23–113; וראה עתה: E. Ashtor, Venezia eil pellegrinaggio in Terrasanta nel basso medioevo, Archivio storico Italiana, CXLIII (1985), pp. 197–223.
- 6 מכאן, שדמי העברת כספים מאירופה בספינות הוויניציאניות הגיעו לכדי עשרה אחוזים.

machonEI@ybz.org.il

טלפון 02-5398822-3

- 7 בכך יש שיבה לחוק-היסוד של גביית מס הגולגולת. המס הקולקטיבי של 400 דוקאטים הטיל על כל משפחה תשלום של 6 דינארים, שהוא סכום-עתק, אם נחלק אותו בין 70 המשפחות שעליהן מספר ר' עובדיה (וראה לעיל, מסי 273 ליד ציון הערה 3). ייתכן, כי בהחזרת מס הגולגולת האישי ליושנו היה משום ויתור על חובות ישנים שנבעו מן המסים הכבדים שהוטלו על הקהילה בעבר.
- 8 24 באוגוסט 1489. ייתכן, כי תיחום המצב הקודר ל"זה חמישים שנה" מאפשר לנו לתארך בקווים כלליים את תחילתן של הגזירות שהכבידו על קהילת ירושלים במאה ה"טו".

השנים 1490–1491

ירושלים, מס' 276

- [א] נשלם על ידי, ¹ אני צעיר התלמידים ורב הנדודים יוסף בן (ר)בנו (כ)בוד (ה)רב ר' לוי ז(כ)רוננו (ל)חיי (ה)עולם (ה)בא בן (ר)בנו (כ)בוד (ה)רב ר' משה ז(כ)רוננו (ל)חיי (ה)עולם (ה)בא בן (ר)בנו (כ)בוד (ה)רב ר' לוי הקדוש ז(כ)רוננו (ל)חיי (ה)עולם (ה)בא בן אליד. והיתה השלמתו יום שני ששה עשר יום לחדש כסליו שנת חמשת אלפים ומאתים וחמשים ואחת שנה, ² בירושלם עיר הקדש תיבנה (ותכונן) ב(מהרה) ב(מינו), והוא ליקר הנכבד ר' דוד י(שמרה) צ(ורו) ו(קונו) בן שלמון, השם יזכהו להגות בו אמן וכן יהי רצון.
- [ב] נשלם שבח לבורא עולם על ידי אני, הצעיר יוסף בן (ר)בנו (כ)בוד (ה)רב ר' לוי ז(כ)רו (ל)חיי (ה)עולם (ה)בא בן (ר)בנו (כ)בוד (ה)רב ר' משה בן (ר)בנו (כ)בוד (ה)רב ר' לוי הקדוש ז(כ)רו (ל)חיי (ה)עולם (ה)בא בן אליד, בחדש תמוז, י(הפכה) ל(ברכה), שמונה ועשרים יום בו משנת נטע ארן³ ליצירה בירושלים עיר הקדש תיבנה (ותכונן) ב(מהרה) ב(מינו), כשם שזכיתי והשלמתי אותו, כן יזכיני להקבר בארצינו ונחלתינו, ⁴ והוא לנכבד ר' דוד בן שלמון השם) יזכיהו להגות בו הוא וזרעו אמן. ב(רדך) ד(יהב) ח(ילא) ל(בר) א(מתיה) ב(רודך) יהטנ(ותן) ל(יעף) כ(ח) ו(לאין) א(ונים) ע(וצמה) י(רבה), ⁵ ישמח הכותב ויגיל הקורא בעזרת הבורא.

מקור: כ"י פאריס, הספרייה הלאומית, heb. 229, א [דף 122 ע"א; ב [דף 260 ע"א – קולופון לפירוש ר' בחיי בן אשר לסי' במדבר ודברים.

פורסם: אוצר כתבי-יד עבריים, א: 162; בית-אריה, כתבי-יד, עמ' 273–274.

- 1 שני קולופונים בכתב-יד שהועתק בירושלים. כתב-היד כתוב בכתובה ספרדית או צפון-אפריקאית.
- 2 29 בנובמבר 1490.
- 3 6 ביולי 1491.
- 4 השווה לעיל, מסי 260, הערה 3.
- 5 ראשי-התיבות "בד"ח לב"א בלכואע"י".

בין שנת 1488 לשנת 1492

ירושלים, מס' 277

אז הראיתי ל¹ שני מפרשי(ם), אחד היה שמו הרב כבוד (מ)ורנו (ה)רב ר' יוסף אליסכנדרני² ז(כ)רוננו (ל)ברכה, שהיה בקי גדול וחבר להרב רבינו עובדיא³ ז(כ)רוננו (ל)ברכה, הנודע בירושלים ע(יר) ה(קודש). ועשה פירוש על רבינו יעקב בן הרא"ש ז(כ)רוננו (ל)ברכה⁴ --- וזה החכם היה לומד לעולם עם הרב הנוכח, והרב הנוכח היה אומר פסק⁵ בירושלים ע(יר) ה(קודש) בספר הרמב"ם כמנהג שם.⁶

מקור: שו"ת ר' יעקב בירב, ויניציה תכ"ג, סימן נה.

ספרות: ח"ז דימיטרובסקי, "בית מדרשו של ר' יעקב בירב בצפת", ספונות, ז, ירושלים תשכ"ג, עמ' נ, סח.

- 1 כלומר, לרלב"ח. הקטע לקוח מוויכוח הלכתי בין ר' יעקב בירב לרלב"ח.
- 2 על ר' יוסף "אליסכנדרני" ראה להלן, הערך "צפת", מסי 39, הערה 1.
- 3 ר' עובדיה מברטנורה.
- 4 כלומר ר' יוסף חיכר פירוש על ספר הטורים לר' יעקב בן רבינו אשר ("הרא"ש").
- 5 כלומר, לימוד קבוע של הלכה מתוך הרמב"ם. על המושג "פסק" ראה: דימיטרובסקי, עמ' נ והערה 58 שם (וראה גם להלן, מסי 285 והערה 15 שם). תלמידו של ר' עובדיה מזכיר באותה התקופה ממש "מרבץ תורה" בירושלים ששמו ר' זכריה ספרדי (שם).

6 תאריך ישיבתו של ר' יוסף בירושלים מבוסס על שנת עלייתו של ר' עובדיה מברטנורה (1488) ועל אזכור ישיבתו של ר' יוסף בצפת בפעם הראשונה בשנת 1492, בקירוב (וראה להלן, הערך "צפת", מס' 39, הערה 2).

שנת 1491/2

ירושלים, מס' 278

Potom se toho dovedel sam pan Jeruzalemsky i obestal nas, abychom pred ni)m stali neb se nekterym zidom nas slitovalo neb rozumeli ze se nam krivda stala i sli s nami pred pana. Pan se nam dal pred sebu z praviti a kazal nam o te) vsi) veci povedeti

A zide) se k na)m privetive okazali a prijali nas k sobe, neb tovarys muoj byl zid, a take) sem tomu srozumel, ze jsu) zide) z tech na)rodo)v najvernejši) kresta)no)m a cini) pra)ve jim.

מקור: Martin Kabatnika, Cesta z Cech do Jerusalema A Kaira z.r. 1491–1492, ed. J. v. Prasek, Prague 1868, pp. 29-30.

תרגום

אחר-כך נודע המקרה לאדון ירושלים בעצמו, והוא ציווה לנו להופיע לפניו, כי ריחמו עלינו כמה יהודים אשר ראו שנעשה לנו עוול. הם הלכו אתנו לפני האדון. הלה הזמין אותנו וציווה לגלות לו את כל העניין --- היהודים הסבירו לנו פנים וקיבלו אותנו אצלם, כי חברי היהודי; וגם בלאו הכי הכרתי, כי מן העמים ההם היהודים עומדים ביתר נאמנות לצד הנוצרים ועושים אתם חסד.¹

1 המחבר, מארטין קאבאטניק, היה צליין יליד בוהמיה, שיצא למסעו בשנת 1491. ספר-המסע נכתב בצ'כיה בידי אדם באקאלאר (Adam Bakalar), שהיה נוטריון בעיר Leitomischel שבבוהמיה. על הנוסע והחיבור ראה: T. Tobler, Bibliographia, Leipzig 1867, p. 60; ריריכט ומייסטר, עמ' 172 ו-577. על הפרשה שסיימה מתואר כאן ראה המדור "עליות לרגל", תעודה משנת 1491–1492.

שנת 1491/2

ירושלים, מס' 279

V Jeruzaleme krestane a zide aadne zvuole nemaji(nez uzkost veliku. Krestanovt jest malo, nez zidov mnoho, a ty divne a rozlicne pohane trapi(; a kdyz se kteremu zidu duom obori, jineho jemu staveti nedadi(, lec sobe to mi(sto a sveho pana zase dosti draze kupi. Take svych domov vlastnich sobe opravovati nesmeji, neb jim toho pohane brani a to proto, aby je tapili Take kdyz dluho dest neprsi, tehdy pohane sberuce se, mezi zidy a krestany jdu a stluku jim najdu, davajic jim vinu, ze pro ne buch deste nedava, ze jsou pohane a ze vi(no piji).

V Jeruzaleme krestane a zide podobne v tarove)m odevu chodi(jako zde chodci. Sukne dobre na sobe miti(nesmeji ani kosile tenke) podle ich obyceje. V domu k sve(potrebe a k libosti nic medenneho ani ci(nove(ho, nadto stri(brne(ho, nesmeji) mi(ti, nez cba(nky i jine na(doby vsecko hlinene a mi(sy drevenne, kra(tce ze nic okra(slene)ho nemaji(, neb by hned na sobe pohany meli a pri tom by jim i jine) veci pobrali. A tak je tra(pi), jakz sami chti(, nebo to pohane) vedi, ze zide drzi a pravi(, ze to jest zeme svata(a jim zasli(bena(, a kterizkoli v ni jsu(, jini zide) je za svate) maji(, a pro zadne) krivdy a tra(pani(, ktere)z maji(od pohano(w, odtud nechti(.

Take) sem slysal, ze Arapi totizto pohane) pravi, ze zadneho hrichu pred buohem z toho nemaji(, coz zidom zle)ho cini. Nez to pravi(m ja, ze sem horsich zido(v nevidal, spolekmen i v jiny(ch zemi(ch lidi(, jakto v te(zemi, ktera(z slove svata(; jestli ze jsu(onino zide sveti, tehdy jsu(u na(s jeste svetejsi.

V Jeruzaleme jest najvi(c kupaco(v pohansky(ch. Zide) a krestane spatne) zivnosti mezi nimi maji(, neb jest ma(lo remeslnikov v Jeruzaleme a to proto, ze neni na silnici Protoz su(zivnosti v nem tezke) lidem.

מקור: Martin Kabatnika, Cesta z Cech do Jerusalema A Kaira z.r. 1491–1492, ed. J. v. Prasek, Prague 1868, pp. 40-42.

תרגום

machonEI@ybz.org.il

טלפון 02-5398822-3

הנוצרים והיהודים בירושלים חסרי-אונים הם ושרויים במצוקה גדולה. נוצרים יש רק מעטים, אך היהודים מרובים, והמוסלמים מציקים להם במיוחד בדרכים שונות. יהודי שביתו התמוטט אינו רשאי לבנות בית חדש במקומו אלא-אם-כן ישוב ויקנה את המגרש מידי בעליו בדמים מרובים למדי. אסור להם אפילו לתקן את בתיהם-שלהם, כי המוסלמים מונעים אותם מכך מתוך כוונה להציק להם. ואם תהיה עצירת גשמים ממושכת, מתאספים המוסלמים ומתהלכים בקרב היהודים והנוצרים ומנפצים לרסיסים את הכלים שבהם הם מחזיקים יין וגם את כל יתר הכלים שהם נתקלים בהם, והם מאשימים אותם, שבגללם מונע ה' את הגשמים, כי כופרים הם ושותים יין.¹

הנוצרים והיהודים מהלכים בירושלים בבגדים אשר כמותם לובשים בארצנו קבצים נודדים. לפי מנהג המקום אין הם רשאים ללבוש מעילים טובים וכותנות עדינות. בבית אסור להם להשתמש בכלי-נחושת ובכלי-בדיל, ואין צריך לומר בכלי-כסף, לצורכיהם ולנוחותם, אלא בכדי-חרס ובכלי-חרס אחרים ובקערות-עץ. בקיצור, אין להם שום דבר-קישוט, שאם-לא-כן יתנפלו עליהם המוסלמים וישדדו מהם בהזדמנות זו גם דברים אחרים.

בדרך זו מציקים להם המוסלמים כאוות-נפשם. ויודעים הם, כי היהודים חושבים ואומרים, כי הארץ הזאת היא ארץ-הקודש שהובטחה להם. אלה מהם החיים במקום הזה נחשבים לקדושים בעיני היהודים האחרים, כי למרות כל הצרות והעינויים שהם סובלים מידי המוסלמים הם מסרבים לעזוב את המקום. כן שמעתי את הערבים – כלומר, את המוסלמים – אומרים, כי להרע ליהודים אין בו משום חטא בעיני אלוהים. אך אני יכול להעיד, שלא ראיתי בארצות השונות יהודים גרועים מאלה שבארץ הזאת המכונה ארץ-הקודש, ואם היהודים הללו קדושים הם, אלה הנמצאים אצלנו עולים עליהם בקדושתם.

הסוחרים בירושלים הם על-פי-רוב מוסלמים, ובידי היהודים והנוצרים הפרנסות הגרועות, כי מעטים בעלי-המלאכה בירושלים, שכן היא אינה יושבת על הדרך הראשית, ועל-כן כה קשים שם מזונותיהם של הבריות.²

1 השווה לדברי תלמידו האלמוני של עובדיה מברטנורה (להלן, מס' 285, ליד ציון הערה 11).

2 על המחבר ראה לעיל, מס' 278, הערה 1. בקטע שלפנינו מתאר המחבר את ההגבלות שהטילה ברית עמר על בני-החסות.

שנת 1492

ירושלים, מס' 280

Dar nahe ordneirte der pater Gardiain die pylgerim in etzlyche huysser, da yn sy sycher waren, und zo dem yersten dye duytzen in eyns Joeden ¹ huys, dye konde duytze, des name was Carele. Dae hatten wir kameren und dar qwamen III oder IV Joeden, die uns verkaufften, was uns van noit was, die konden ouch goyt duytze.

מקור: Peter Fassbender, Bedvartt nah dem Heiligen Grabe zu Jerusalem, מהדורת ריריכט ומייסנר, עמ' 257.

תרגום

אחר-כך סידר האב גוארדיאנוס² את הצליינים בכמה בתים שבהם יהיו בטוחים, וראשית-כול את הגרמנים בביתו של יהודי, אשר ידע גרמנית ושמו קארלה. שם היו לנו חדרים, ולשם באו שלושה או ארבעה יהודים, אשר מכרו מה שהיה חסר לנו, וגם הללו ידעו היטב גרמנית.

1 בנוסח אחר: Heyden, "כופר", או "עובד אלילים", כלומר, מוסלמי. אך הנוסח הראשון מתקבל יותר על הדעת.

2 Guardianus; מילולית: "שומר" – תוארו של אב המנזר הפראנציסקאני בהר-ציון.